

Політичне поняття свободи слова в масовій свідомості асоціюється передовсім із правом людини висловлювати свої думки, отже пов'язується із змістом висловлюваного. Значно менше уваги привертає в цьому зв'язку інший аспект демократизації мовної сфери, а саме можливість вільного вибору і форми висловлюваного.

На зміну нормативно-одностильовій, жорстко регламентованій мові преси і засобів масової інформації прийшло багатожанрове і різностильове словес-

не мистецтво. Змінилась і стилістика мови преси й засобів масової інформації. Від авторитарного канону радянської «новомови», мови наказу і диктату, що виключала саму можливість зворотного зв'язку, обміну думками, дискусії, нинішні засоби масової інформації переходять до відкритого стилю подачі й обміну інформацією. Рекомендації академічного курсу стилістики української мови, що ревно вичищали слово від будь-якого територіального і соціального забарвлення, можна здати до архіву.

Одним з проявів свободи слова стала легалізація як в мистецтві, так і в засобах масової інформації всіх типів живого розмовного мовлення — від близького до літературної мови побутового міського мовлення до територіально й соціально диференційованих субмов — діалектів, сленгу, різного роду жаргонів включно з елементами злодійського аргю. Дискусійним лишається тільки питання допустимих меж вживання низьких шарів лексики — лайок, вульгаризмів.

Суржик у телевізійному просторі: Від Тарапуньки до Сердючки

62

Є, проте, одне специфічне, суто українське мовне явище, експлуатація якого в теле- й радіопрограмах потребує певних корективів. Йдеться про **суржик**.

Суржик — це мовна хвороба, що виникає внаслідок намагання носія української мови, переважно вихідця з села, пристосуватись до російськомовного міста. Національну й соціальну природу суржику відображає сам термін, запозичений з сільсько-господарської лексики, де суржик — це «суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші». Перенесене на мовне явище слово позначає змішану мову, суміш з двох мов.

У цілому говорити про певні регулярні явища стосовно суржику не доводиться, оскільки плинність належить до головних його типологічних рис. Це перехідний різновид мовлення, в якому руйнується система первинної, вже засвоєної мови, а місце порожніх ланок заповнюють елементи новозасвоєваної мови. Ця скалічена мова українських селян, які в зросійщеному місті змушені пристосовувати рідну говірку до «городської» мови, чи не найвиразніше демонструє досягнення політики «гармонійної» двомовності тоталітарного режиму.

Постійний тиск російськомовного міста негативно впливає і на емоційний стан української людини. Втрата мовної стабільності, усталених норм звичайного спілкування, усвідомлення неповноцінності свого пристосованого мовлення пригнічує людину, позбавляє її впевненості у собі в контактах з оточенням, а тривале перебування в стані мовно-культурного шоку робить невпевненість домінантною рисою поведінки особистості.

Зросійщена атмосфера великих міст України незмірно поглиблює комплекс провінційності, завжди присутній у підсвідомості вихідця з села або невеликого містечка у початковий період його адаптації в місті. Але якщо в країнах, населення яких об'єднує одна мова спілкування, цей комплекс легко усувається, бо носій місцевої говірки сприймає мову столиці як нормативний варіант своєї мови, то україномовний провінціал не може вважати Київ «своєю» столицею, бо в мовному відношенні Київ становить провінцію Москви — норми спілкування киян диктує Москва. Це дезорієнтує і подвійно відчужує українську провінцію від столиці.

Провінціалізація Києва, здійснена через мовну асиміляцію, найвиразніше виявляється на побутовому рівні масової свідомості. Пригадую, як моя знайома киянка, посварившись з женихом, що був родом з російської глибинки, сердито вигукнула: «Да он же обычный кугут, только этого не видно, потому что он говорит по русски». Такі характерні реакції виразно засвідчують деформації національної самоідентифікації, що відбулись у психології багатьох київських міщан. Російський провінціал сприймається в цьому середовищі як соціальний статус українського провінціала, що має сло-

весний вияв у низці негативно забарвлених «дражнілок» типу «кугут», «жлоб», «рогуль» і под.

Так витворений у надрах імперії мовний бар'єр між українським містом і селом перетворив міські центри підросійської України, з Києвом включно, у провінцію Москви, викривив почуття національної ідентичності, що послабило до критичної межі почуття національної гідності й національної солідарності в українському соціумі.

Як неправильний різновид суржик становить вдячний об'єкт для глузування. Нині висміювання суржикомовних персонажів стало чи не найпоширенішою модою сміхових програм українського телебачення. Все населення України сміється з недорікуватої балачки Верки Сердючки, Кроликів, Довгоносиків.

Та — прислухаймося! — чи не голосніше регоче з нас північний сусід, великий російський народ, що, до речі, охоче купує (а може, й замовляє?) саме цю продукцію українського телебачення. Адже не випадково за радянських часів шаленої русифікації й уніфікації суспільства, коли будь-яке ненормативне мовлення не допускалося у засоби масової інформації, для суржику у виконанні Тарапунько-Штепселівського тандему було зроблено виняток. Неграмотна україно-російська балаканина Тарапуньки, що грав «дурника», різко контрастувала з грамотною російською мовою «розумного» розважливого Штепселя — і цей дует якнайкраще унаочнював офіційну теорію провідної ролі «старшобратньої мови», значно успішніше, ніж суха офіційна пропаганда фіксував у масовій свідомості українців стереотип сприйняття своєї мови як мови меншовартісної. Зауважимо, що йдеться не про вимогу цілковитого виключення сміхової гри на суржику. Йдеться про те, стосовно якої нормативної мови осміюється суржик. Поряд з партнером, що говорить літературною мовою, використання суржику є цілком прийнятним, оскільки в цьому випадку сміхове обігрування опозиції «грамотне, серйозне» — «неграмотне, смішне» відбувається в межах однієї мови. Натомість демонстрація суржикомовності як характерної риси українця поряд з російськомовним партнером переносить акцент «неграмотності» на всю українську мову, принижуючи її, оскільки у функції правильної нормативної мови в цьому випадку виступає російська.

Розквіт тарапунько-штепселівського стилю, висміювання суржику на телебаченні незалежної України, є виразним показником рівня денаціоналізації і українського простоліду, якого розважають ці передачі, і української еліти, яка такі програми створює. Російська народна думка давно вже сформулювала своє ставлення до українців. «Хохол глупее вороны» — це прислів'я відкриває низку не надто прихильних і далі характеристик у лексичному гнізді слова «хохол» тлумачного словника російської мови Володимира Даля. СВ-шоу Верки Сердючки є переконливою ілюстрацією до цієї характеристики. То, може, наші сусіди таки не помиляються?